

**O‘RTA OSIYODA ARAB XALIFALIGIDAN MUSTAQIL
DAVLATLARNING TASHKIL TOPISHI. TOHIRIYLAR VA SAFARIYLAR
DAVLATI**

Aminov Sardor Dilshod o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy- gumanitar va san'at fakulteti

Tarix yo‘nalishi 1- bosqich 102- guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘rta Osiyoda Arab xalifaligi hukmronligidan keyingi siyosiy jarayonlarni, xususan, Tohiriylar va Safariylar davlatlarining shakllanishini o‘rganishga bag‘ishlangan. IX asrda xalifalik markazining zaiflashuvi natijasida mahalliy sulolalarning mustaqil davlatlar sifatida vujudga kelishi boshlangan. Tohiriylar — birinchi de facto mustaqil sulola bo‘lib, ular Xurosonda hukmronlik qilgan. Safariylar esa janubiy Eron hududida qudratli harbiy kuch sifatida maydonga chiqib, xalifalikdan mustaqillikka erishgan. Ushbu davlatlarning tashkil topishi O‘rta Osiyo tarixida yangi bosqich – mahalliy siyosiy tuzilmalar davrining boshlanishiga sabab bo‘lgan.*

Anotation: *This topic explores the political transformation in Central Asia following the decline of Arab Caliphate authority, with a focus on the emergence of the Tahirid and Saffarid dynasties. During the 9th century, the weakening of the Caliphate's central power led to the rise of local dynasties asserting independence. The Tahirids were the first de facto independent dynasty, ruling over Khorasan, while the Saffarids emerged as a powerful military force in southern Iran, also gaining independence from the Caliphate. The formation of these states marked a new stage in Central Asian history—the beginning of locally governed political structures and the decline of direct Arab control.*

Аннотация: *Статья посвящена исследованию политических процессов в Средней Азии после правления Арабского халифата, в частности, образованию государств Тахиридов и Сефевидов. В IX веке в результате ослабления центра халифата местные династии стали выделяться в самостоятельные государства. Тахириды были первой фактически независимой династией, правившей в Хорасане. Сефевиды превратились в мощную военную силу на юге*

Ирана и добились независимости от Халифата. Образование этих государств ознаменовало начало нового этапа в истории Средней Азии — эпохи локальных политических структур.

Kalit so‘zlar: *“Daryoning ortidagi erlar”, Qutayba ibn Muslim, Tarxun, Gurak, Divashtich, Ali avlodlari, Devon ad-dar, qavonin, maqosima, misoxa, xiroj, jizya, Tohiriylar, Safforiylar, mahalliy zodagonlarning kuchayuvi, Muqanna qo‘zg‘aloni, Abbosiylar, islomlashtirish siyosati, islom ruhoniylari*

Keywords: *Transoxiana, Qutayba ibn Muslim, Tarkhun, Gurak, Divashtich, Alid lineage, Diwan al-Dar, Qawanin (Islamic legal codes), Maqasimah (tax registers), Misahah (land survey records), Kharaj (land tax), Jizya (poll tax), Tahirids, Saffarids, Rise of local nobility, Rebellion of al-Muqanna, Abbasids, Islamization policy, Islamic clergy (Ulama)*

Ключевые слова: *«Земли за рекой», Кутайба ибн Муслим, Тархун, Гурак, Диваштич, потомки Али, Диван ад-Дар, Каванин, Макасима, Мисаха, Хирадж, Джизья, Тахириды, Сафариды, подъем местной знати, восстание Муканны, Аббасиды, политика исламизации, исламские священнослужители.*

Kirish: VI asrning o‘rtalarida arablarning mamlakatimizga tahdidi jiddiy tus oldi. Sosoniylardan bo‘lmish Yazdigar 3 ni quvib kelgan arablar 651-yili marvni egalladilar. Shundan keyingi 60 yildan ortiq vaqt mobaynida ular mintaqaning boshqa yirik markazlarini ham bosib olishga harakat qildilar. Faqat VIII asrning boshlariga kelibgina arablar birin ketin Xorazm, Buxoro, Samarqand, Shosh va Farg‘ona kabi yerlarni bo‘y sundira oldilar. Albatta Arablar yurishi asrlar osha yaratilgan moddiy va ma’naviy boyliklarni yo‘qotish, aholi maskanlarini vayrona qilish, qarshilik ko‘rsatganlarni qirish evaziga hokimiyatni egallagan edi. Shu tariqa o‘lkamiz milodiy 1-mingyillikda ilk bor tashqi tajavvuskor domiga tushib, arab xalifaligiga qaram bo‘lib qoldi. Demak siyosiy mustaqillik, o‘z yurtiga davlatni boshqarish erki yo‘qoldi.[1]

1. Karimov A. A., Usmonov M. U. – “O‘rta asrlar tarixi”. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2018.

O‘rta Osiyo yerlarini bosib olish ikki bosqichda amalga oshirildi. Uning birinchi bosqichi VII asrning 2-yarmiga to‘g‘ri kelib, bu davrda arab lashkarboshilari qo‘shini amudaryo atrofida hududlarga bir necha bor hujumlar uyushtirib, bu yerlarning

boyliklarini talab, ma’lum o’ljalarni qo’lga kiritib, ortga qaytganlarini ko’zatish mumkin. Bundan ko’zlangna maqsad, yaqin kelajakja bosib olishga tayyorgarlik ko’rish bo’lgan. Masalan, arab lashkarboshisi Ziyob ibn So’fiyonning 666 yilla Marvga yurishi , 670 yilda uning o’g’li ubaydullo ibn Ziyodning Poykand, Romiton, Buxoro yurishlari o’z foydasiga sulh to’zishi, 675- 676 yilda Said ibn Usmonning yangidan Buxoro va Samarqand tomon qo’shin tortib kelishi va katta o’lja bilan qaytib kelishi, O’rta Osiyo hududlarini borasidagi dastlabki urinishlar edi.

O’lkamizni bosib olishning ikkinchi bosqisi VIII asrning birinchi choragiga to’g’ri keladi. 704 yilda Qutayba ibn Muslimni Xuroson noibi etib tayinlanishi bilan uning zimmasiga butun O’rta Osiyoni bosib olish vazifasi yuklatilgan edi. 711-715 yillarda Toshkent, Xo’jand, Sharqiy Turkiston yerlarini bosib oldi. Shunday qilib, Movarounnahr deb nom bergan O’rta Osiyo hududlari VIII asrning dastlabki o’n yilliklari davomida bo’siob olindi. Arablar bosib olgandan so’ng, islom dini ta’limotini singdirish, arablashtirish va xalqni yetishtirgan daromadini 50 % ni tortib olgandi.

Xalifalikka faqat xurij solig’i hisobiga So’g’d viloyati 32, 6 ming , Farg’ona viloyati 2,80 ming , Shosh viloyati 607 ming, Ustrushona 50 ming dirham to’lagan. Bunday azob uqubatlarga bardosh berolmagan mahalliy halq qo’zg’olonlari ko’chayib bordi. 720-722 yillarda So’g’dda yo’z bergan Gurak (Samarqand hg’kmdori) va Divashtich (Panjikent hokim) boshchiligidagi qo’zg’olonlar, shuningdek Shosh, Buxoro 736-737 yillardagi Toxariston qo’zg’oloni, Muqanna qo’zg’oloni kabi xalq xarakatlari IX asrning boshlariga kelib, yurtimiz ustidan xalifalik hukmronligining o’zil-kesil ag’darilishi va bir qator mustaqil milliy davlatlarning yo’zaga kelishida to’la namoyon bo’ldi. Biroq islom dinini mahalliy aholiga singdirilishi mahalliy xalqlarning ma’naviy ongini o’stirdi. Zero, o’lkaning ma’naviy yuksalishini ta’minlash, odamlarning bir-biriga qarindoshligi hamjihatligini jiplashtirishda muhim omil bo’lib hisoblanadi. Islomiy iml-fan, ta’limot bugungi kunda ham komil insonlarni tarbiyalashga juda katta o’rin tutmoqda.[2]

Xorun ar-Rashid xalifalik siyosatini qo’llab-quvvatlovchilarni ko’paytirish maqsadida musulmon dindorlarining mavqeini ko’tarib yubordi. YA’ni, musulmon dindorlariga katta miqdordagi erlarni bo’lib berdi. Ayni vaqtda mahalliy zodagonlarni xalifa tomonga og’dirish siyosati olib borildi. Ammo, bunday harakatlar xalifalik uchun ijobiy natijalar bermadi. Ayniqsa, 809 yilda Xorun ar- Rashid vafot etganidan

so‘ng taxt uchun bo‘lgan kurashlarda yana bir yangi xonadon vakillari tarix sahnasida paydo bo‘ldi. Bu Tohiriylar sulolasi edi

Bu sulolaning ilk vakili Roziq ibn Sayqal Horun ar-Rashid davrida Seyiston hokimi Abumuhammad Talx ibn Abdulloh qo‘lida xizmat qilgan. Uning Mus‘ab, Xusayn va Toxir degan o‘g‘illari bo‘lib, keyinroq Toxir Hirotdagi Bo‘shang shahrining hokimi bo‘ladi. Ma‘lumki, Xorun ar-Rashid vafotidan so‘ng uning katta o‘g‘li Amin xalifa bo‘ladi. Ammo Xorun ar-Rashidning kichik o‘g‘li Ma‘mun (Ma‘mun-laqabi, asli ismi Abdulla) ham taxtga da‘vogar edi. SHu bois 811 yildan boshlab aka-ukalar o‘rtasida toj-taxt uchun kurash boshlandi. Ushbu kurashda Tohir ibn Husayn Ma‘mun qo‘shinlariga boshchilik qilib 813 yilda Bag‘dod shahrini egallaydi va Ma‘mun xalifalik taxtiga o‘tiradi. Ma‘mun xalifa bo‘lib olgach (813-833yy) Tohir ibn Husayn tez orada xalifalikning eng nufuzli kishilaridan biriga aylanadi va 815 yildan boshlab xalifalik qo‘shinlarining bosh sarkardasi lavozimida ishlaydi.[3]

2. Rahimova M. R. – “O‘rta Osiyo va Eron tarixidan ma‘ruzalar”.

Toshkent: TDPU nashriyoti, 2016.

821 yilda xalifa Ma‘mun Toxir ibn Husaynni Xuroson viloyatiga noib etib tayinlaydi. Toxir Xuroson noibligining poytaxti qilib Nishopur shahrini tanladi. U Huroson va O‘rta Osiyo viloyatlarini (Tabariston, Jurjon, Ray, Kirmon, Xuroson, Seyiston, Movarounnahrning janubi) mustaqil hokim sifatida boshqarib, 822 yilda xalifa nomini xutba namoziga qo‘shib o‘qishni ta‘qiqladi. Bu esa ochiqdan-ochiq xalifadan o‘zini mustaqil deb e‘lon qilish edi. Lekin Toxir ibn Husayinning bu rejasi amalga oshmadi. U to‘satdan vafot etdi. Taxmin qilishlaricha, bu holat xalifaning o‘z noiblari ustidan siyosiy hukmronligini mustahkam tutishga intilishidan dalolat beradi.

Yuqoridagi voqeadan qat‘iy nazar, xalifa Ma‘mun Toxirning o‘g‘li Talxa ibn Toxirni Xuroson noibi etib tayinlaydi. Zamonaviy adabiyotlarda berilishicha, mahalliy sulola vakillarini noib bo‘lib qolganligining sababi, xalifalikning aynan mahalliy hukmdorlarning kuchidan arablarga qarshi qo‘zg‘olonlarni bostirishida foydalanishi edi. SHuningdek, Xuroson noibining muhim vazifalaridan yana biri o‘ziga qarashli hududlarda ayrim viloyat hokimlarini saylash bo‘lgan. Jumladan, Toxir ibn Husaynning o‘zi Somoniylarni Samarqand, Farg‘ona va SHoshga hokim bo‘lishlarini rasman tasdiqlagan. O‘sha davrda Xuroson noibligiga quyidagi viloyatlar kirgan edi: Movarounnahr, Xorazm, Seyiston, Ko‘histon, Kermon, Ko‘mis,

Tabariston va Jurjon. Ular hajmiga ko‘ra katta va kichik tumanlardan iborat bo‘lgan. 50 yildan ziyodroq hukmronlik qilgan Tohiriylar sulolasining vakillari quyidagilar edi.: Toxir ibn Husayn (821-822yy); Talxa ibn Toxir (822-828yy); Abdulloh ibn Tohir (828-844yy); Tohir II ibn Abdulloh (844-862yy), Muhammad ibn Tohir (862-873);

Tohiriylar mustahkam hokimiyat yaratish va qishloq xo‘jaligini tartibga solish borasida jiddiy chora-tadbirlarni amalga oshirdilar. Ular yangi kanallar bunyod etib suvdan foydalanishni yaxshilash choralarni ko‘rdilar. Abdulloh ibn Toxirning buyrug‘i bilan o‘lkadagi yirik qonunshunoslar sug‘orish uchun foydalaniladigan suv taqsimoti qonunlari to‘plami – **Kitob al-kuniyni** to‘zdilar. Ushbu qonunlar yuzlab yillar mobaynida Movarounnahrda suvdan foydalanishdagi bahs-munozaralarni hal etishda asos bo‘lib xizmat qilgan.

3. *Bartold V.V. – “Turkiston musulmonlar hukmronligi davrida”. Tarjimasi: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi*

Tohiriylar shunday ijtimoiy-iqtisodiy siyosat yuritganlarki, bu siyosat asosan aholining hukmron tabaqalarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan edi. Misol uchun, bizga qadar saqlangan Toxir ibn Husaynning o‘g‘li Abdullohga yozgan xatida shunday deyiladi: «SHuni bilginki, boylik ko‘payib xazina to‘lib toshganda ham u daromad keltirmaydi. U fuqaro zarurati, ular haq-huquqlarini ado etishga, ularni tashvish va qarzlardan ozod etish uchun sarflangan taqdirdagina ko‘payadi, ortib boradi; bu bilan xalq ommasining e‘tibori qozoniladi; shu bilan xalq farovonligi ta‘minlansa, bu hokimlarga zeb beradi, davroning emin-erkinligi shu bo‘ladi, shuhrat va qudrat bag‘ishlaydi; shu bilan birga agar shunday ish yuritsang, er solig‘ini katta miqdorda undirish imoniyatiga ega bo‘lasan va boyliging oshadi. Bu bilan sen xalq ommasiga saxovat qo‘lini ochsang, boyliging ortadi, kuch-qudrat egasi bo‘lasan, qo‘shin saqlaysan va hammani o‘zingga maftun etasan». Tohir o‘z o‘g‘lini mana shunday «mohirona» siyosat yurgizishga chaqiradi hamda Abdulloh ibn Tohir qaysidir ma‘noda otasining maslahatlariga amal qilgan edi.[4]

O‘z davrida Abdulloh yirik er egalari va davlat amaldorlari tomonidan ayrim erlardagi dehqonlarga nisbatan bo‘layotgan nohaqliklarni imkoniyat darajasida cheklashga harakat qildi. U dehqonlarning ahvolini birmuncha tartibga soluvchi maxsus farmon e‘lon qildi. Manbalarning guvohlik berishicha, bu farmonda jumladan shunday deyiladi: «Ollah bizni ularning (dehqonlarning – E.B.) qo‘li bilan boqadi,

bizni ularni og‘zi bilan olqishlaydi va ularga ozor berishni ta‘qiqlaydi». Albatta, bu bilan Abdulloh butunlay ziroatkor-dehqonlarning manfaatlarini himoya qiluvchi hukmdor bo‘lgan, deb bo‘lmaydi. U «dehqonlarga ozor bermaslikni» talab qilishiga sabab, busiz davlat xazinasiga etarli soliqlar kelib tushmas edi.

Ahvolni yaxshilash uchun ayrim harakatlar qilingan bo‘lishiga qaramay, Tohiriylar davrida aholi ko‘pgina qatlamlarining ayniqsa, ziroatkor-dehqonlarning ahvoli og‘ir bo‘lib qolaverdi. Misol uchun, 844 yilda Abdulloh ibn Tohir ziroatkor-dehqonlardan olingan xirojdan 48 mln. dirham to‘plagan edi. Soliqlarning ko‘pligi dehqonlarning qo‘zg‘olon ko‘tarishiga olib kelgan. Tohiriylar bu qo‘zg‘olonlarni shafqatsizlarcha bostirib turganlar. Bu hol ijtimoiy-iqtisodiy ziddiyatlar bir qadar saqlanib qolganligini ko‘rsatadi.[5]

Manbalarda Tohiriylarning islomlashtirish siyosatida mustahkam turganliklari qayd etiladi. Ular huquqiy munosabatlarni islom peshvolariga tayangan holda rivojlantirganlar. SHuning uchun ham Tohiriylar islom dinini xalq orasida keng yoyish siyosatini davom ettirib, islom ruhoniylarini asosiy tayanch deb bilganlar. Talxa ibn Toxir davrida zardo‘shiylik dini saqlanib qolgan Ustrushonada ham islom dini qabul qildirilgan.

O‘z hukmronlik erlarida mustahkam tartib saqlanishini xohlagan Abdulloh ibn Tohir o‘ziga qarshi har qanday harakat yoki qo‘zg‘olonning oldini olishning eng muhim usuli – soliq yig‘uvchilarning suiste‘molliklariga yo‘l qo‘ymaslikda deb hisoblar edi. U turli soliqlarning miqdorini kamaytirmagan bo‘lsa-da, soliqlar yig‘ishda turli jinoyiy ishga qo‘l urganlarni jazolar edi. Amal va mansab egalarining o‘zboshimchaligini oldini olish va davlat xazinasiga ziyon etkazmaslik maqsadida Abdulloh o‘z qo‘l ostidagi o‘ziga sodiq kishilar orasidan ayg‘oqchilar tanlab, ularning xizmatidan foydalanar edi. Bunday maxfiy shaxslar joylarda hukmdorlarning yurish-turishi, har bir mansabdorning Abdulloh oldidagi majburiyatlarini qay darajada bajarishlari xususida noibga xabar etkazib turishgan. Demak, amaldor xoh viloyat hokimi bo‘lsin, xoh yirik dehqon bo‘lsin, Abdullohning nazorati ostida bo‘lgan.

Tohiriylar davlati ko‘p sonli bilimdon amaldorlarga muhtoj edi. SHu bois Abdulloh ibn Tohir aholining barcha qatlamlari ma‘lumot olishini ta‘minlashga harakat qildi. Manbalarning ma‘lumot berishicha, Abdulloh otasi Tohir singari shoir bo‘lgan. Abdullohning Marv, Amul va Xorazmni boshqarib turgan jiyani Mansur

o‘zining falsafiy asarlari bilan mashhur bo‘lgan. Abdullohning o‘g‘li Toxir II ham otasidan o‘rnak olishga harakat qilgan.[7]

Umuman, Abdulloh va Toxir II hukmronliklari davri mahalliy madaniyatning qayta tiklanish davri bo‘ldi. Ammo, bu o‘ta murakkab va qiyin jarayon edi. Gap shundaki, Toxiriylar sulolasi vakillarining o‘zlari, xususan, Abdulloh ibn Toxir o‘zining arab madaniyatiga xayrixoxligini ta’kidlar edi. SHunga qaramasdan bizga qadar etib kelgan ayrim yozma manbalar va moddiy ashyolar mahalliy madaniyat rivojidan dalolat beradi.

Safforiylar davlati. IX-X asrning boshlariga kelib ilgarigi davrlarda bo‘lgani kabi, O‘rta Osiyo dehqonchilik vohalaridagi davlat hokimiyatining asosiy vazifalaridan biri-ko‘chmanchilar hujumlaridan himoyalanih edi. Aynan mana shu maqsadlarda bu davrda qurolli ko‘ngillilarning maxsus guruhlari, din uchun kurashuvchilar-**g‘oziylar guruhlar**i tuziladi. G‘oziylar guruhlarining asosiy qismini kasodga uchragan dehqonlar va hunarmandlar tashkil etar edi.

Mahalliy hukmdorlar dehqonchilik vohalari chegaralarini dasht chegaralaridan himoya qilish uchun g‘oziylar guruhlaridan foydalana boshlaydilar. Arab mualliflarining ma’lumot berishlaricha, g‘oziylar «mahalliy hukmdorlar uchun bir vaqtning o‘zida ham tayanch, han notinchlik sababi» ga aylana boshlaydilar. CHunki bir tomondan ular ko‘chmanchilarning hujumlariga qarshi turib, dehqonchilik vohalarini ularning hujumlaridan saqlab tursa, ikkinchi tomondan, ko‘p hollarda mahalliy zodagonlarga qarshi halq harakatlarining faol ishtirokchilari edilar.[7]

7. “Safariylar davlati: vujudga kelishi va tarixiy ahamiyati” – “Tarix va zamon” jurnali, 2015-yil, 2-son

IX asrning 70-yillarida g‘oziylarning qurollangan guruhlari O‘rta Osiyo va Eron chegaralaridagi xalq harakatining asosini tashkil etardi. Bu xalq harakatlaridan hunarmand misgar (saffor) aka-uka Yoqub va Amr ibn Layslar (Safforiylar) o‘z niyatlarini amalga oshirish uchun foydalandilar. Avval boshda Safforiylar kichik bir qaroqchilar guruhini to‘zadilar va keyinroq, Seyistondagi g‘oziylar guruhlariga qo‘shiladilar. Qat’iyatlilik hamda lashkarboshilik qobiliyatiga ega bo‘lgan YOqub ibn Lays tez orada g‘oziylar guruhlarining boshlig‘iga aylanadi. Yoqub boshchiligidagi g‘oziylar guruhi Seyistondagi siyosiy hayotga faol aralasha boshlaydi va xalq harakatlaridan foydalanib 861 yilda Seyistonning markazi Zaranj shahrini egallaydi hamda bu erdan Toxiriylar noiblarini haydab yuboradi.

Shu tariqa Yoqub Seyistonning hokimi bo‘lib oladi hamda 10 yil davomida Toxiriylarning so‘nggi hukmdori Muxammad ibn Toxir egallab turgan xalifalikning sharqiy viloyatlarini ulardan tortib oladi. 873 yilda Yoqub Toxiriylar qo‘shinlarini tor-mor etib Xurosonning poytaxti Nishopur shahrini egallaydi va shu bilan Mavorounnahr va Xurosondagi Tohiriylar hukmronligiga barham beradi.

Bag‘doddagi xalifalik hokimiyati Yoqubning muvaffaqiyatlaridan anchagina xavotirga tushib, unga qarshi bir qancha choralar ko‘rgan bo‘lsada, bu harakatlar besamar tugadi. 784 yilda xalifa bo‘lib o‘tgan voqealarni tan olib YOqubni Xuroson va Mavorounnahrqa noib etib tayinlashga majbur bo‘ladi.

Manbalarning ma‘lumot berishicha, Yoqub ibn Lays izzat-ikromni, xushomadgo‘ylikni, tantanalarni yoqtirmaydigan, oddiy aholi qatori yashagan hukmdor bo‘lgan. Ammo, uning harbiy lashkarboshlik qobiliyati kuchli edi. YOqub to‘zgan qo‘shinda qat‘iy tartib-intizom o‘rnatilgan bo‘lib, u o‘zi jasorat ko‘rsatgan holda, askarlari, ularning boshliqlari va suvoriylardan ham jasorat talab qilgan.

Yoqub qo‘shinlarining asosiy qismi **al-mutatavviya** (ko‘ngillilar, ularni

«ayyorlar» ham deb ataganlar) tashkil etgan bo‘lib, bu qism doimiy ravishda ersiz dehqonlar va ishsiz hunarmandlar hisobiga to‘lib turgan. Ayyorlar orasidan janglarda jasorat ko‘rsatganlar harbiy boshliq – sarhang lavozimiga ko‘tarilgan. Qo‘shinda ayyorlardan tashqari ozodagon-erkin jangchilar va g‘ulom-qo‘llar guruhlar ham bo‘lgan. Qo‘shinga har uch oyda bir marta maosh berilgan. Qo‘shinlar vaqti-vaqti bilan harbiy ko‘rikdan o‘tkazilib turilgan.[7]

876 yilda Yoqub ibn Lays xalifa hokimiyatini egallash maqsadida Bag‘dodga qo‘shin tortadi. Bag‘doddan 100 km uzoqlikdagi Dar al-Akul degan joyda YOqub va xalifa qo‘shinlari to‘qnashib Yoqub mag‘lubiyatga uchraydi. Ushbu muvaffaqiyatsiz yurishdan so‘ng uch yil o‘tgach Yoqub ibn Lays vafot etadi va uning o‘rnini ukasi Amr ibn Lays egallaydi. Amr ibn Lays xalifaga o‘z vassalligini bildirganidan so‘ng Mavorounnahr va Xurosonni boshqarish huquqini beruvchi yorliq oladi. Ammo, Toxiriylarda bo‘lgani kabi Safforiylar ham amalda xalifalikdan mustaqil siyosat olib borganlar. Manbalarning ma‘lumot berishicha, Amr ibn Lays mohir siyosatchi va tashkilotchi, harbiy ishni puxta bilgan shaxs bo‘lgan.

Safforiylar hukmronligi davrida xalqning ahvoli sezilarni darajada yaxshilanmadi. Vaholanki, ular xalq harakati natijasida hokimiyat tepasiga kelgan edilar. Safforiylar asosan mayda va o‘rta hol er egalariga suyangan holda davlatni idora qildilar. Ular

xalqdan olinadigan soliq miqdorini o‘zgartirmadilar. SHuning uchun ham keng xalq ommasi ularni qo‘llab quvvatlamadi. IX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Somoniylar sulolasi tarix sahnasida paydo bo‘ldi. 900 yilda Buxoro ostonasida Amr ibn Lays qo‘shinlari Somoniylardan mag‘lubiyatga uchradi va Safforiylar hukmronligi tugatildi.

Xulosa

VIII–IX asrlarda Arab xalifaligida ichki siyosiy kurashlar kuchayib, markaziy hokimiyat zaiflashdi. Bu jarayon O‘rta Osiyo va unga tutash hududlarda avvaliga yarim mustaqil, keyinchalik esa to‘liq mustaqil davlatlarning paydo bo‘lishiga zamin yaratdi. Ayniqsa, xalifalik markazining O‘rta Osiyodagi noiblariga bo‘lgan ishonchsizligi, viloyat hokimlarining mustaqil harakat qila boshlashi, hamda mahalliy aholi orasidan chiqqan yirik amir va lashkarboshlari bu jarayonda muhim rol o‘ynadi.

Shunday mustaqil sulolalardan biri **Tohiriylar davlati** bo‘lib, IX asr boshlarida Horun ar-Rashid davrida xizmat qilgan Tohir ibn Husayn tomonidan asos solingan. Ular Movarounnahr va Xurosonda nisbatan barqaror siyosiy boshqaruvni yo‘lga qo‘yib, xalifalik nomini saqlagan holda amalda mustaqil siyosat yuritdilar.

Keyinchalik esa **Safariylar sulolasi** sahnaga chiqdi. Ya‘qub ibn Layth as-Saffor oddiy misgardan katta harbiy sarkardaga aylangan holda, Eron va uning atrofidagi hududlarni egallab, kuchli markazlashgan davlat tuzishga harakat qildi. Safariylar xalifalikdan mustaqillikni ochiq-oydin e‘lon qilgan ilk sulolalardan biri bo‘ldi.

Bu ikki davlat — Tohiriylar va Safariylar — O‘rta Osiyoda mahalliy hukmronlik an‘analarining qayta tiklanishida, siyosiy-harbiy mustaqillik uchun kurashda va musulmon sharqida yangi sulolalar davrining boshlanishida muhim tarixiy rol o‘ynadi. Ularning faoliyati keyingi sulolalar — Safforiylar, Somoniylar, G‘aznaviylar kabi yirik davlatlar paydo bo‘lishiga zamin yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A. A., Usmonov M. U. – “O‘rta asrlar tarixi”. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2018.
2. Rahimova M. R. – “O‘rta Osiyo va Eron tarixidan ma‘ruzalar”. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2016.
3. Bartold V.V. – “Turkiston musulmonlar hukmronligi davrida”. Tarjimasi: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi
4. Shoniyozov K. – “O‘zbek xalqining kelib chiqish tarixi”– Toshkent: Fan, 2001
5. Ziyayev H. – “O‘rta Osiyo o‘rta asrlar tarixidan lavhalar”– Toshkent: O‘qituvchi, 1992

Ilmiy maqolalar va qo‘shimcha manbalar:

6. “Tohiriylar davlati tarixi” – “Sharq yulduzi” jurnali, 2012-yil, 4-soni
7. “Safariylar davlati: vujudga kelishi va tarixiy ahamiyati” – “Tarix va zamon” jurnali, 2015-yil, 2-son